

Vedecká autonómia a demokratická diskusia

Vzťah medzi vedou a demokraciou je z historického hľadiska pozitívny. Pritom sa neustále menia iba akcenty v dôsledku mnohých analógií v pojmoch hodnôt a princípov, noriem a procedúr, organizačných vzorov a sociálnych vzťahov, ktoré sa môžu zahrnúť do všeobecného dedičstva modernity a modernej kultúry. Rozdielnosti medzi vedou a demokraciou existujú, nakoľko základný demokratický princíp väčšinového pravidla nemôžno aplikovať na vedu a vedecké spoločnosti. Tieto uznávajú a orientujú sa na výnimočnosť a prestíž ako na najvyššie hodnoty a smerujú k elitnosti, zatiaľčo demokracie ako najpodstatnejší princíp akceptujú rovnosť. Ďalší základný rozdiel spočíva v skutočnosti, že demokratická politika sa stále viaže na národné štáty, zatiaľčo vedecké spoločenstvá smerujú k svetovému spoločenstvu presahujúcemu národné hranice. Aj tieto analógie a afinity naznačujú, že veda a demokracia sa vzájomne ovplyvňujú.

Na jednej strane, vskutku, fundamentálne hodnoty súčasných demokratických politik ako sú sloboda slova, individuálne práva jednotlivca, rovnaké príležitosti, verejná zodpovednosť a transparentnosť, ako aj organizačné vzory samosprávnosti a zastupiteľstva sú vo veľkej miere koherentné so základnými princípmi vedy a vytvárajú priaznivý rámec pre slobodné rozširovanie a využitie vedeckých poznatkov.

Na druhej strane, vedecký výskum a vedecké vzdelávanie, prispievajú k demokratickej kultúre nakoľko vzdelávajú občanov, aby mysleli slobodne, akceptovali konkurenčné alternatívne názory, aplikovali univerzálne štandardy pri výbere spomedzi konkurenčných názorov, aby zvažovali možnosť voľby na báze rozšírených objektívnych kritérií, zhromažďovali údaje, testovali politické programy

na základe kritérií ich politickej efektívnosti. A čo viac, veda prispieva k budovaniu mechanizmov sebakorekcie a sebakritiky, čo je veľmi dôležité práve v demokratických inštitúciách. Takýto vzájomne prospešný vzťah medzi vedou a demokraciou neznamena, že veda môže pôsobiť úspešne iba v demokratických spoločnostiach. Autoritatívne alebo totalitné režimy môžu dosiahnuť vedecké a technologické výsledky, prinajmenšom v prírodných vedách. Takéto režimy však nerešpektujú autonómiu vedeckých inštitúcií a neustále ich ohrozujú s ideologickými ohrozeniami a politickými zásahmi.

Významné odchýlky od ideálneho modelu vedeckej slobody zaznamenávame aj v súčasných demokratických spoločnostiach. Často ich môžeme vidieť pri ovplyvňovaní financovania výskumu ako aj pri definovaní výskumných cieľov a vo výbere výskumníkov vládnyimi orgánmi alebo reprezentantmi hospodárskej oblasti. Predsa však, z celkového hľadiska, demokratické spoločnosti viac rešpektujú princípy akademickej slobody a vedeckej autonómie ako hociktoré iné typy politického režimu. Niet žiadnych pochybností, že orientácia vedeckého výskumu na trvaloudržateľný rozvoj, na zlepšovanie kvality života, ako aj na zmysluplný vzťah medzi jednotlivcami a skupinami sa viac odrážajú vo výskyte demokratických inštitúcií.

Dnes, na meniace sa vzájomne prospešné vzťahy medzi vedou a demokraciou vplývajú mnohé súčasné trendy. Ačkoľvek nedošlo k nejakej radikálnej transformácii, trendy – ktoré sa prejavovali istý čas – v poslednom čase akcelerovali a zintenzívnili transformáciu až k bodu, v ktorom dochádza k problematizovaniu vzťahu vedy a demokracie. Sme svedkami paradoxnej situácie, že rovnako veda i demokracia sú častejšie predmetom kritiky a v ich vzťahu cítiť zvyšujúce sa napätie práve v tých

krajínach, v ktorých vedecké výsledky sú väčšie a demokratické inštitúcie konsolidovanejšie.

Stručne sa zmiením o 5 hlavných trendoch, ktoré vplývajú na vzťah vedy a demokracie a na vzťah vedcov s ich hlavnými "sponzormi".

Prvý trend sa sústreďuje na rolu vedcov a kontext ich aktivity. Pociťujeme ako postupne dochádza k istému posunu **od individuálne nezainteresovaného hľadania poznania ku komplexnému systému organizácie poznatkov**. Tieto zmeny prinášajú také otázky ako: do akej miery sa môže kreativita rozvinúť vo vnútri byrokratickej inštitúcie s jej rutinnými procedúrami a ako môže byť vlastne inovácia manažovaná a organizovaná. Schopnosť hľadať a nachádzať zabudnuté i nové, ako hlavná črta vedeckého výskumu, môže hrať "vyvažujúcu" úlohu k byrokratizácii vedy, ale existencia napätia medzi vedeckou autonómiou a byrokratickou organizáciou je reálna.

Druhý trend sa týka úlohy demokratických vlád: **usilujú sa redukovať vlastnú všeobecnú podporu vedy a zameriavajú sa najmä na špecifické príspevky v prospech vedeckých projektov s priamymi technologickými a ekonomickými implikáciami**. Tento posun znižuje investície do základného výskumu a do dlhodobých projektov s neevidentnými krátkodobými praktickými aplikáciami.

Tretí trend sa dotýka vzťahu hospodárskej sféry voči vede, špeciálne, jeho **čoraz väčšieho záujmu o vedecký výskum a jeho technologické aplikácie iba ako základné nástroje v trhovej súťaži**. Vytvára sa tu komplex otázok "vlastníctva" vedy, otázka nezrovnalostí medzi cieľmi súkromného využívania

výskumných výsledkov prostredníctvom patentov a princípom slobodného prístupu k vedeckým objavom.

Štvrtý trend sa týka ako povahy procesu rozhodovania v oblasti investičnej politiky do vedy, tak aj problematiky následkov vedeckých aktivít. **Kým následky sa stávajú čoraz viac globálne, investičné rozhodnutia v oblasti výskumu a rozvoja sa stále uskutočňujú na národnej štátnej úrovni alebo na úrovni korporácie.** Tento trend prináša špeciálne problémy vo vzťahu s Tretím svetom. Vedomostná priepasť medzi rozvinutými a rozvíjajúcimi krajinami sa rozšírila tiež ako výsledok tretieho trendu, t.j. privatizácie výskumných výsledkov. Následky vednej politiky rozvinutých krajín sa zvyčajne globalizujú, ale medzinárodné rozširovanie vedeckých poznatkov sa obmedzuje.

Piaty trend sa sústreďuje na verejnosť a spočíva **v rastúcej priepasti medzi vedeckými expertami a priemernými občanmi.** Celkový rozsah a rýchlosť vedeckého poznávania implikuje rastúcu asymetriu medzi vedeckými a všeobecnými poznatkami. Priemerní občania sa v svojom každodennom živote musia spoliehať viac a viac na rozhodnutia expertov ako aj na fungovanie komplexných systémov. Pri zvyšujúcej sa komplexite a abstraktnosti vedeckých poznatkov, musia občania dôverovať vede a technológii a dokonca preukazovať akési "akty dôvery". Ich viera a dôvera sú posilnené pozitívnymi subjektívnymi skúsenosťami – ktoré pramenia z medicínskej oblasti, kde sa úspešne transplantujú ľudské orgány alebo z oblasti technologických inovácií, ktoré spoločne vylepšujú kvalitu ich života. Súčasne sa však často dôvera a viera občanov rýchle menia na dezilúzie a nedôveru, ak dôjde ku konfrontácii s takými negatívnymi subjektívnymi skúsenosťami, ktoré vyplývajú zo zrútenia sa komplexných systémov, zo zlých predpovedí, z odhalenia pokusov

zakrývať technologické nedostatky, ako aj prezradenia technologických rizík v médiách.

Môžeme predložiť niekoľko námetov, ktorých cieľom je zmierniť tlaky vyplývajúce z piatich trendov, ktoré som zdôraznil a súčasne, aby sme viac profitovali zo zlepšujúcich sa vzťahov medzi vedou a demokraciou.

Predovšetkým treba skvalitniť a zvýšiť **vzdelávanie v oblasti vedy i demokracie**. Na jednej strane, etické a sociálne aspekty by mali byť súčasťou normálneho vedeckého výcviku a viac pozornosti by sa malo venovať príprave vedcov pre rozličné úlohy, ktoré musia plniť na univerzitách, vo výskumných strediskách, v priemysle alebo v politických inštitúciách. Na druhej strane, by v školách malo hrať **väčšiu úlohu vzdelávanie zamerané na cieľ** pochopiť a oceniť pokrok vo vedeckých metódach a teóriách, ale aj na cieľ získať schopnosť odhadnúť sociálne implikácie vedy. Väčšina občanov nebude pravdepodobne schopná porozumieť špecifickým vedeckým obsahom, ale môže sa vzdelávať tak, aby dokázala ohodnotiť hlavné sociálne dôsledky konkrétnych výskumných projektov. Permanentné vzdelávanie sa vedcov a spoločnosti by malo byť prioritou.

Po druhé, **mala by sa zlepšiť rola médií**. Je veľa sloganizácie a stereotypizácie v médiách pri prezentácii vedeckých novínok. Kvalita vedeckého žurnalizmu by sa mala zlepšiť. Médiá by sa mali vystríhať banalizovania vedeckých výsledkov a pomoci. Naopak, vedecké výsledky by sa mali dostávať do širokého povedomia a médiá by sa mali snažiť pomôcť najlepším vedcom, aby sa z nich stali verejné osoby, ktoré sú medzi ľuďmi známe a oceňované.

Po tretie, **vedci by sa mali učiť čoraz viac viesť dialóg medzi sebou, prekračujúc disciplinárne hranice**. Fyzici, prírodovední a spoločenskovední

vedci by mali hľadať príležitosti na diskusie o všeobecných otázkach, porovnávať príslušné paradigmy a metodológie, hodnotiť morálne a sociálne implikácie vedy a technológie.

Po štvrté, **vedci by mali viac hovoriť s verejnosťou.** "Vedecké dni" alebo "vedecké týždne" s aktívnym zapojením prestížnych vedcov a profesorov, s tými čo prijímajú dôležité rozhodnutia ako aj s členmi občianskych asociácií, by sa mali organizovať s cieľom skvalitniť komunikáciu vedy s verejnosťou. Verejnosť je v súčasnosti vzdelanejšou ako v minulosti, ale musí sa lepšie orientovať vo vnútri zvyšujúcej sa komplexnosti vedeckého sveta.

Po piate, **mali by sa využívať inštitúcie a procedúry participačnej demokracie.** Výsledky konferencií, kde o výskumných stratégiách diskutujú všetci "držiteľia kľúčov", voľby a referendá ako sa uplatňujú v súčasnom Švajčiarsku s cieľom formulovať politiku rozvoja špeciálnych výskumných oblastí, ktoré majú relevantné morálne a sociálne implikácie, organizovanie občianskych diskusných panelov a porôt k výsledkom vedy blízkyh morálke - to všetko sú efektívne inštalácie ako vedeckej zodpovednosti tak aj občianskej participácie, ktoré ak sú rozumne využívané môžu kombinovať princípy vedeckej autonómie a demokratickej diskusie.

Na záver, medzinárodné vedecké asociácie môžu hrať dôležitú úlohu. Môžu hovoriť v mene slabších členov vedeckých komunit, organizovať skutočné medzinárodné vedecké projekty, pomáhať prekonať priepasť medzi vedcami a sponzormi, a prispievať k nájdeniu životaschopného kompromisu medzi prirodzeným vedeckým hľadaním univerzality a zárukou kultúrnej špecifickej identity.

Alberto Martinelli , prezident ISA (Medzinárodná sociologická asociácia)

Prezentované na sekcii „Veda a demokracia“, ktorá sa uskutočnila na Svetovej konferencii vedy UNESCO v Budapešti (26. jún - 1. júl 1999)